

А. В. БРАДЗІХІНА

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

МАСТАЦКАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ТЭМЫ КАХАННЯ Ў ЛІРЫЦЫ МАКСІМА ТАНКА

У артыкуле робіцца спроба разгледзець інтымную вершатворчасць Максіма Танка 1930–1990-х гг. з пазіцыі сённяшняга часу, не абцяжараных ідэалагічнымі патрабаваннямі, якія заміналі даследчыкам савецкай эпохі даць бесстароннія ацэнкі набыткаў паэта ў гэтай галіне. Вызначаюцца адметнасці ўспрымання і карэляцыя катэгорый “каханне і грэх”, сродкі ўвасаблення вобраза жанчыны, акрэсліваюцца функцыі рэчы ў любоўным тэксце М. Танка, выяўляюцца спосабы стварэння гумарыстычнага эфекту, мастацкія вартасці такіх вершаў і прычыны іх узнікнення.

Інтымная лірыка складала важную плынь у творчасці Максіма Танка пачынаючы ад юнацкіх вершаў са зборнікаў “На этапах” (1936) і “Журавінавы цвет” (1937) да кніг 90-х гг. “Мой каўчэг” (1994) і “Errata” (якая выйшла ўжо пасля смерці паэта, у 1996 годзе). Падкрэсліваючы, што “вершы [М. Танка. – А. Б.] пра дружбу і каханне <...> вызначаюцца вялікімі паэтычнымі вартасцямі” [1, с. 149], даследчыкі савецкага часу адводзілі ім перыферыйнае месца – як правіла, прысвячалі літаральна некалькі абзацаў ці старонак у сваіх манаграфіях (“Паэзія Максіма Танка” Д. Бугаёва, “Паэтыка Максіма Танка” В. Рагойшы, “Максім Танк: нарыс жыцця і творчасці” У. Калесніка, “Максім Танк: Жыццё ў паэзіі” М. Ароцкі). Прычым фокус увагі літаратуразнаўцаў абмяжоўваўся толькі некалькімі аспектамі: вершамі народнага складу ці фальклорнымі стылізацыямі, так званым “партрэтным жывапісам” жаночых вобразаў у мастацтве (“У Луўры”, “Неферціці”, “Венера Мілоская”, “Готыка «Святой Анны»” і пад.) і творах, дзе “каханне асвятляецца агнём ахвярнага вызваленчай барацьбы, марамі пра свабоду і шчасце радзімы” [2, с. 34].

І хаця цесная знітаннасць інтымнага і сацыяльнага пачаткаў насамрэч уласціва лірыцы М. Танка 1930-х – пач. 50-х гг., вершаў падобнага характару можна налічыць у яго спадчыне ўсяго каля двух дзясяткаў, а з 60-х гг. яны знікаюць са зборнікаў зусім, нягледзячы на тое, што лірычны герой паэта абвясчае сваімі крыламі “парыў да сонца, да свабоды” і “да цябе каханне” [3, с. 299]. Большасць такіх сінтэтычных па сваёй праблематыцы твораў вострымі драматычнымі калізіямі, наяўнасцю элементаў сюжэта, трагічнасцю развязак, ролевымі героямі хутчэй нагадваюць грамадзянскія, палітычныя ці партызанскія балады (“Жаць ідзе батрачка рана...”, “Два арлы”, “З поля полем ідучы...”, “На вясковай вуліцы”, “З тых дзён”, “Калі мяне любіць, калі ўспамянае...” і інш.). Скрэзна матыў тут – раненне ці гібель героя і трэны-плачы яго каханай:

Ён з прабітай рукою ляжыць
Пасля слаўнага боя,
Пяцікрылая зорка гарыць
На грудзях у героя [2, с. 299]. (“З тых дзён”)

Яшчэ адзін аспект, пра які часам згадваюць, хаця і не разгорнута, даследчыкі савецкага часу, – высмейванне “ваяўнічых маралістаў, якімі на справе аказваюцца педанты, бюракраты ад маралі, нудлівыя старцы, педантычныя крытыкі і распусныя снобы-паэты” (У. Калеснік) [2, с. 119], “ханжаска-крывадушных понікаў, якія звычайна падымаюць вэрхал, убачыўшы, як хлопец пацалаваў дзяўчыну” (Д. Бугаёў) [1, с. 143]. М. Танк уздымае складаную праблему антрападыцэі (апраўдання чалавека), якую вырашае досыць катэгарычна (“За пацалункі,

і за вочы...”, “Хай пішуць распуснікі...”, “У гэты вечар”, “Чакаючы цябе” і інш.). Карэляцыя феноменаў кахання і граху, на яго думку, мае палярызаваную структуру, гэтыя паняцці ўзаемавыключальныя, збліжэнне іх ненатуральнае, ненармальнае для існасці чалавека, бо ў такім выпадку ён выбірае не жыццё – смерць: “За твой панадны стан дзявочы // Цябе чамусьці праклінаюць // Усе, хто ненавідзіць ззяне // І над калыскай ясных зораў...” [4, с. 152]. Нягледзячы на тое, што ў М. Танка заўсёды былі складаныя, прасякнутыя іроніяй, адносіны да рэлігіі і толькі на схіле гадоў паэт пачаў пісаць слова “Бог” з вялікай літары (“Малю: не спяшы, Літасцівы, з’явіцца...”, “Supplicatio”, “Добра”, “Пух тапаліны” і інш.), яго ўяўленні пра духоўнае і плоцевае сугучныя з раннехрысціянскімі ідэаламі, выяўленымі ў славутай “Найвышэйшай песні Саламонавай”. Паэт не падзяляе каханне на грахоўнае і безграхоўнае, гэта заўсёды свяшчэнны акт, бо толькі ён гарантуе працяг жыцця, а значыць – вечнае існаванне чалавецтва. І невыпадкова ў вершы “Сентыментальная трагедыя” (1956) драматызм жыцця сучаснікаў, якія “Гавораць адно пра свае працэдні // І рэдка калі – пра каханне” [5, с. 57], і фальшывасць выяўлення іх вобразаў у савецкай літаратуры (“Ідуць яны, бедныя, так іх шкада, // З паэмы адной у другую” [5, с. 57]) М. Танк бачыць якраз у бясполавасці, у ханжастве тагачаснай маралі:

І слёзы цякуць з маіх чулых вачэй.
О, колькі трагедый на свеце!
І дзіву даюся: як гэта яшчэ
У нас нараджаюцца дзеці? [5, с. 57]

Вобраз жанчыны таксама нярэдка сакралізуецца, прычым сакралізуецца менавіта ў зямных праявах, набываючы, цалкам у духу М. Багдановіча, рысы Мадонны (“Ноч без цябе”, “За пацалункі, і за вочы...”, “Мадонны на арэлях” і інш.). У гэтым кантэксте варта ўспрымаць і вядомы верш-малітву “Ave Maria”, які ў свой час атрымліваў самыя розныя ацэнкі даследчыкаў: з аднаго боку, у творы бачылася сцвярджэнне “гуманістычных каштоўнасцей”, якім “пагражаюць крайнасці ўласніцкай цывілізацыі – хрысціянскі ідэал пустэльніцтва” (У. Калеснік) [2, с. 135], з другога – ён называўся адным з “самых простых і трывіяльных” [6, с. 52] вершаў М. Танка (А. Макмілін). Думаецца, галоўнае ў гэтым хрэстаматычным лірычным творы не ваяўнічы антырэлігійны пафас. “Бітва” паміж служэннем зямному і нябеснаму тут хаця і ажыццяўляецца, але, відавочна, не мае разбуральна-пераўтваральнай энергетыкі. Верш уяўляе сабой не проста стваральную малітву, а псалом у гонар найвышэйшага стварэння Прыроды – жанчыны і найвялікшага цуду – яе хараства. І ўяўленне пра гэтае хараства ў паэтычнай канцэпцыі М. Танка здымае апазіцыю “нябеснае – зямное”, бо яго Мадонна суадносіцца не з суровым аскетызмам, а з адданым каханнем (што, як было зазначана вышэй, заўсёды безграхоўнае) і лагічным яго працягам – мацярынствам.

Захапленне-любаванне жанчынай – асноўнае пачуццё не толькі ў вершы “Ave Maria”, але і лейтматыў усёй творчасці паэта. Прычым у замілаваным поглядзе лірычнага героя няма ні каліва жарсці, гэта любаванне эстэтычна жаночай прыгажосцю як творам мастацтва. Недарэмна ў М. Танка ёсць цэлы шэраг вершаў, дзе славуця скульптурныя ці архітэктурныя шэдэўры, карціны, міфалагічныя гераіні разглядаюцца праз прызму жаночага хараства (“На крутым пастаменце з граніту...”, “У Луўры”, “Неферціці”, “Венера Мілоская”, “Готыка «Святой Анны»”, “Пігмаліён”, “Карынафская ваза” і інш.):

На фарфаравай талерцы
Танцуюць німфы.
Сяджу і люблюся.
Пытаюцца, чаму не ем.
Трэба быць людаедам,
Каб з такой талеркі есці [7, с. 174] (“У гасцях”)

У святле сказанага вышэй факт наяўнасці ў інтымнай вершатворчасці паэта вялікай колькасці адрасатаў не надае яго лірычнаму герою рыс донжуана. Хаця ў цэлым паэзія М. Танка – гэта паэзія жаночых імёнаў, сярод якіх, дарэчы, нямала экзатычных: Кацярына, Надзея, Анэтка, Эржыка, Галіна, Зоя, Мар’я, Айгерым, Марыя, Алеся, Васіліка, Ганна, Ірынка, Мая, Эльвіра, Чыліта і, безумоўна, Любоў. Апошняе, што належыць жонцы паэта – Любоўі Андрэеўне Асаевіч, абыгрываецца паэтам з асаблівай пяшчотай: “Любоў мая, Любачка, Любка. // А Любчаў, Любаней – больш ста. // Прылюбчыкаў, Любчыкаў – лубка. // Ну проста – адна любата!” [5, с. 265].

Прычым партрэты герань рэдка падаюцца статэчнымі, М. Танка цікавіць рух, зграбнасць, грацыя. Помнячы антычную мудрасць: “Сапраўдная багіня пазнаецца па паходцы”, – паэт акцэнтуюе ўвагу на ножках, “што ў бегу зямлі не кранаюць” [5, с. 150], на музычнасці “хады тваёй стаката” [7, с. 166], на яе чароўнай бязважкасці: “І, разбуджаныя тваёй лёгкай хадой, // На лугах веснавых травы, кветкі звіняць” [3, с. 231]. Любаванне жаночым цэлам як мастацкім палатном найбольш яскрава праяўляецца ў танцы (“Мая”, “Танец са збаном”, “Хустка” і інш.) і ў хатняй ці сялянскай працы. Што б ні рабіла дзяўчына – прышывала б гузік (“Прышыўка гузіка”), жала каласы (“З каласамі”), зграбала б пакошаныя травы (“На сенажаці”), насіла поўныя вёдры са студні (“Дарога ўдаль бясконца вядзе...”, “На дарозе памяці маёй...”), дапамагала б каханаму цягнуць невад з уловам (“Я свой парус узняў, і знікае...”), бяліла б хату (“Яна хату бяліла”), – кожны яе рух вывераны і гарманічны, што надае ёй прывабнасці, а часам – нават эратызму, як у вершах “На праполцы”, “На сенажаці”, “Збор аеру” і інш.

Матыў любавання-зачаравання нярэдка звязаны з сарамлівасцю, страхам мужчыны перад жанчынай ці нават абумоўлены гэтым станам. Не дзіўна, што М. Танк у сваёй інтымнай паэзіі даволі скупы на прамыя прызнанні. Калі нясмелыя словы кахання і гучаць з вуснаў героя, то пераважна ў альбомных вершах, як у прысвечаным Францішцы Адамаўне Мерышкачоўскай польскамоўным творы “***Са... сіё тоспо...” ці тэкстах жартоўнага характару, да прыкладу, “«Ай!» – люблю”, дзе абыгрываецца аманімія беларускага выклічніка і кітайскага слова “кахаю”. Іншымі словамі, інтымная лірыка паэта не медытатыўная, перажыванні героя часцей падаюцца праз сітуацыю, апісанне, дэталі. Вытанчаныя, прачулыя, нават узнёслыя, вершы-прызнанні з’яўца ў сталага М. Танка, хаця і тут творца будзе ўнікаць прамога наймення сваім пачуццям:

Твае вусны былі
На ўсе раны
Гаючымі лісцямі,
Хоць часамі вяртаўся да іх я
Не варты спагады.
(Даруй мне і гэты грэх,
Як даравала ранейшыя.) [8, с. 159]. (“Самыя незабыўныя сны...”)

У пэўным сэнсе сарамлівасцю абумоўлена і ўзнікненне цэлага шэрагу вершаў, дзе закаханы хавае сваю разгубленасць за гумарам. Недарэмна лірычны герой ранніх вершаў, перапоўнены любоўнымі пачуццямі, характарызуе свой стан наступным чынам: “Здарылася са мной дзіўнае, смешнае, – // не раскажаў бы таварышам у цэлі, // бо нат калоссе, ў полі найменшае, // смехам сваім каласістым шумела б” [4, с. 82] (“Вясной”).

Танкаўскім гумарам – мяккім, абаяльным – падсвечваецца цэлая плынь яго інтымнай паэзіі. Часам ён грунтуецца на нечаканых, нават парадаксальных, супастаўленнях – скажам, калізій кахання і звязаных з ім феноменаў са сферай пенітэнцыярнай сістэмы (“Непадсудная”, “Скарга ў міліцыю”, “Перад самагубствам”, “Я не пайду”, “***– Ты зноў прыйшоў?...” і інш.). Як гэта ні дзіўна, але падобныя “суровыя” метафары глядзяцца ў М. Танка даволі арганічна, гумар не перакрэслівае пяшчоты, якую выпраменьваюць любоўныя вершы, не замянае даверу

і шчырасці выяўлення пачуцця. Магчыма, гэта абумоўлена максімальнай набліжанасцю ў такіх аўтапсіхалагічных вершах лірычнага героя да самога паэта. Д. Бугаёў успамінае: “Жарты Яўгена Іванавіча звычайна былі дасціпнымі, нярэдка нечакана-парадаксальнымі, як тая згадка пра чуму, але добра клаліся на сітуацыю, нараджаліся ёю. І ніколі яны не выглядалі натужна-вымучанымі” [9, с. 270]. Прынцып нечаканасці можа арганізоўваць тэкст і на кампазіцыйным узроўні, праз рэзкі паварот накірунку лірычнай рэфлексіі, што стварае адпаведны гумарыстычны эфект. Менавіта такім чынам пабудаваны вершы “Я знаю яе”, “Свавольнай была маладая суседка...”, “Дамовіліся...”, “Стары закон” ці створаны ў духу бёрнсаўскага “Фіндлея” твор-дыялог “Ноччу”.

Яшчэ адзін улюбёны прыём паэта ў інтымных вершах гумарыстычнага характару – наданне прадметным рэаліям не ўласцівых ім функцый. Рэч у такіх творах надзяляецца звышважнай роляй у адносінах і пачуццях закаханых, становіцца цэнтральным аб’ектам і збірае вакол сябе факты і сітуацыі на падставе прычынна-выніковай, асацыятыўнай ці кумулятыўнай сувязі (“Тапор”, “Скарга ў міліцыю”, “Падарунак”, “О, як жа падобны вячэрнія зоры...” і інш.):

Ва ўсім, вядома, вінават адзін тапор:
Я не пайшоў бы, каб не ён, у цёмны бор.
Не высек бы хваіны гулкай і з яе
Не змог бы змайстраваць цымбалы я свае.

А не было б цымбалаў гэтых – хто б пазваў,
Каб на вяселлі я “Лявоніху” іграў?

А не іграў бы – не паднесла б мне яна
З усмешкай ветліваю хмельнага віна

І пад вясёлы смех і чарак перазвон
Не захапіла б майго сэрца ў палон.

Цяпер штоноч іду, крадуся ў яе двор...

Ва ўсім, вядома, вінават адзін тапор [5, с. 140]. (“Тапор”)

Рэчыўную канкрэтыку, дэталізаванасць мастацкай прасторы вершаў М. Танка адзначалі амаль усе даследчыкі яго творчасці. У інтымнай лірыцы паэта рэч, як правіла, поліфункцыянальная. Пры гэтым найбольш распаўсюджаную для твораў лірычнага роду характаралагічную функцыю выконваюць толькі традыцыйныя атрыбуты жаночага ўбрання (хустка, сукенка) і аксесуары (бранзалеты, пярсцёнак, завушніцы), але яны недастаткова індывідуалізаваныя. Найбольш часта прадметныя рэаліі адыгрываюць ролю сувязі паміж часавымі пластамі сённяшняга і мінулага, вяртаючы лірычнага героя ў шчаслівую пару маладосці і кахання. Становячыся штуршком да ўспаміну, самыя, здавалася б, непрыкметныя дэталі ў выглядзе “расплёсканай з вёдзер вады” [5, с. 47], арэхаў (“Збор арэхаў”, “Цот ці лішка”, “Лузанцы”), каравая (“Каравай”) здольныя актывізаваць яго трывалую рэчыўную памяць. У гэтым выпадку яны выступаюць калі не сімвалам, то знакам пэўнай любоўнай гісторыі.

У адрозненне ад пейзажных вобразаў, якім нярэдка адводзіцца роля сведкаў сустрэчы закаханых, маўклівых назіральнікаў, рэчы з’яўляюцца паўнаважымі героямі вершаў і не застаюцца пасіўнымі. М. Танк мадыфікуе анакрэантычны матыў, заснаваны на жаданні ператварыцца ў які-небудзь прадмет, каб быць як мага бліжэй да каханай, дадаючы пачуццё зайздрасці і рэўнасці закаханага да пэўнай рэчы, адоранай увагай і пяшчотай яго абранніцы (“Каля мора”, “Гляджу на цябе...”, “О, як жа падобны вячэрнія зоры...”, “Нерынга”, “Шары” і інш.).

Нягледзячы на тое, што матыў падарункаў з’яўляецца адным з самых распаўсюджаных у інтымнай паэзіі М. Танка, часцей за ўсё ў гэтай практычнай функцыі выступаюць

нематэрыяльныя аб'екты: ружа вятроў – самая незвычайная кветка (“Ружа вятроў”), букет, складзены са сцяблінкі голасу каханай, пажоўклых лістоў цішыні і ценю тубярозы (“У магазіне кветак”), сакавіковы грабянец, сарваны са страхі (“Сакавіковы грабянец”). Урэшце лірычны герой прыходзіць да высновы, што “Свет, у якім мы жывём, – не наш. // Яго даўно закаханыя параздвалі // Сваім Дульцынеям, Джульетам” [8, с. 87]. Калі рэч і становіцца падарункам, як у вершы “Завушніцы”, то набывае чарадзейныя магчымасці, здольнасць перадаць гарачае закліццё-прызнанне ў любові.

Такім чынам, інтымная лірыка М. Танка ўяўляе сабой арыгінальную з’яву, якая паводле ідэйна-праблемнага напавення і фармальна-структурнага вырашэння істотна вылучаецца на фоне савецкай любоўнай паэзіі. Пакінуўшы тэму ахвярнага змагання закаханых за вызваленне Радзімы ролевым героям, паэт здолеў стварыць цэлую галерэю вобразаў Мадонн, народжаных пачуццём любавання-захаплення зямной жаночай прыгажосцю і верай у любоў як вечны працяг жыцця. Шчырасці выяўлення пачуццяў, рэалістычнасці і натуральнасці сітуацый і калізій спрыяе і дэталізаванасць, рэчыўнасць мастацкага свету інтымнай лірыкі М. Танка, узбагачанай не толькі эмоцыяй слязы, але і ўсмешкі.

Спіс літаратуры

- 1 Бугаёў, Д. Паэзія Максіма Танка / Бугаёў Д. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1964. – 159 с.
- 2 Калеснік, У. Максім Танк. Нарыс жыцця і творчасці / У. Калеснік. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 189 с.
- 3 Танк, М. Збор твораў: у 13-ці т. Т. 2. – Вершы (1939 – 1954) / Максім Танк; НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; рэд тома Д. Я. Бугаёў; падрыхт. тэкстаў і камент. С. У. Калядка. – Мінск: “Беларуская навука”, 2006. – 566 с.
- 4 Танк, М. Збор твораў: у 13-ці т. Т. 1. – Вершы (1930 – 1939) / Максім Танк; НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; рэд тома А. Л. Верабей; падрыхт. тэкстаў і камент. С. У. Калядка, Т. У. Мархель; прадм. В. В. Зуёнка. – Мінск: “Беларуская навука”, 2006. – 374 с.
- 5 Танк, М. Збор твораў: у 13-ці т. Т. 3. – Вершы (1954 – 1964) / Максім Танк; НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; рэд тома В. П. Рагойша; падрыхт. тэкстаў і камент. С. У. Калядка, В. У. Карачун. – Мінск: “Беларуская навука”, 2007. – 447 с.
- 6 Макмілін, А. Беларуская літаратура ў 50 – 60-я гады ХХ стагоддзя: манаграфія / А. Макмілін; пер. з англ. А. Літвіноўскай. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 2001. – 332 с.
- 7 Танк, М. Збор твораў: у 13-ці т. Т. 5. – Вершы (1972 – 1982) / Максім Танк; НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы; рэд тома В. П. Рагойша; падрыхт. тэкстаў і камент. В. У. Карачун, Т. У. Мархель. – Мінск: “Беларуская навука”, 2008. – 448 с.
- 8 Танк, М. Збор твораў: у 13-ці т. Т. 4. – Вершы (1964 – 1972) / Максім Танк; НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; рэд тома В. П. Рагойша; падрыхт. тэкстаў і камент. В. У. Карачун. – Мінск: “Беларуская навука”, 2007. – 384 с.
- 9 Бугаёў, Дз. Спавадальнае слова / Дз. Бугаёў: літаратурная крытыка, успаміны. – Мінск: Маст. літ., 2001. – 327.

УДК 821.161.3-3

А. П. БЯЗЛЕПКИНА
(г. Мінск)

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ КЛАСІКА: СІНХРАНІЧНЫ І ДЫЯХРАНІЧНЫ АСПЕКТ

Беларуская літаратурная класіка прадстаўляе сабой на сённяшні момант поле для бясконцых тлумачэнняў і асэнсаванняў з пазіцыі новага тысячагоддзя. У артыкуле робіцца спроба аналізу літаратурных дыскусій з выхадам да разгляду феномена беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя.